

PUBLIKACIJOS

DAINIUS JUNEVIČIUS

ZIGMAS TOLIUSIS IR JO LIETUVIŠKŲ ILLUSTRUOTŲ ATVIRUKŲ
ISTORIJOS STUDIJA

Atvirukai iki šiol beveik nepakliūdavo į spaudos istorijos tyrinėtojų akiratį. Paminėjus S. Tomonio¹, A. Miškinio², H. Grinevičiaus³, E. Morkūno⁴, A. Kniūkštos⁵, D. Gargasaitės⁶ pavardes, rodos, būtų išvardyti visi autoriai, tyrę ir plačiau rašę apie lietuviškus atvirukus. Daugumą 1905–1917 m. laikotarpio lietuviškų atvirukų suregistravo Lietuvos bibliografijos⁷. Gana išsami Lietuvos atvirukų istorijos apžvalga yra seniai parengto, bet vis dar neišleisto S. Likšienės ir A. Miškinio albumų rinkinio „Lietuvos miestai ir miesteliai senuose atvirukuose“ žangoje.

Pirmasis dėmesį į lietuviškų iliustruotų atvirukų istoriją atkreipė Z. Toliušis, apie 1946 m. parašęs iki šiol niekur neskelbtą straipsnį, kurio mašinraščiai yra saugomi Vilniaus universiteto⁸, Nacionalinėje M. Mažvydo⁹ bibliotekose ir pas autoriaus dukrą Eriką Uogintienę Kaune. Peržiūrėjus visus šiuos egzempliorius, publikacijai pasirinktas VUB esantis egzempliorius, kuriame yra vėliausi autoriaus ranka padaryti pataisymai ir papildymai.

Apie žymaus Lietuvos tarpukario teisininko, visuomenės ir kultūros veikėjo Z. Toliušio asmenį ir palikimą rašyta 1989 m., minint jo 100-ąsias gimimo metines¹⁰. Išsamų straipsnį apie Z. Toliušį paskelbė N. Pliūraitė-Andrejeviene¹¹. 1991 m. jo dukros pastangomis išleista Z. Toliušio prisiminimų knyga¹².

Zigmas Toliušis gimė 1889 m. spalio 23 d. Raseinių apskrities Jurbarko valsčiaus Girdžių parapijoje bajoro, 1863 m. sukilimo dalyvio, Toliušio šeimoje. 1900–1908 m. jis mokėsi Kauno gimnazijoje, dalyvavo slapoje lietuvių moksleivių savišviesos kuopelėje, pirmojoje lietuviškoje Kauno „Dainos“ draugijoje. Baigęs gimnaziją, 1908 m. įstojo į Peterburgo universiteto Teisės fakultetą, kurį baigė 1912 m. Studijuodamas

¹ Tomonis S. Lietuvos atvirukai // Bibliotekų darbas. 1970. Nr. 8. P. 34–37; Tomonis S. M. K. Čiurlionis atvirukuose // Bibliotekų darbas. 1975. Nr. 10. P. 19.

² Architektas A. Miškinis dažnai naudoja savo gausaus rinkinio atvirukus straipsniams iliustruoti.

³ Grinevičius H. Pirmieji Kauno iliustruoti atvirukai // Kolekcija. 1994. Nr. 1. P. 42–45.

⁴ Morkūnas E. Išleiskime senų atvirukų albumą // Kultūros barai. 1988. Nr. 1. P. 67.

⁵ Kniūkšta A. Pirmieji lietuviški atvirukai // Kultūros barai. 1981. Nr. 5. P. 58.

⁶ Gargasaltė D. Retas atvirukas // Tarp knygų. 1993. Nr. 4. P. 23.

⁷ Knygos lietuvių kalba. 1905–1917. Kontrolinis sąrašas. D. 2. V., 1977.

⁸ F. 87–20.

⁹ F. 66–47.

¹⁰ Toliušytė-Uogintienė E. Zigmas Toliušis ir jo palikimas Lietuvai // Kauno tiesa. 1989. Spal. 22. P. 4.

¹¹ Pliūraitė-Andrejeviene N. Zigmas Toliušis // Varpas. 1992. Nr. 27. P. 146–152.

¹² Toliušis Z. Mano kalėjimai. V., 1991.

Peterburge, kartu dirbo Dūmos lietuvių frakcijos sekretoriumi, tuo metu įstojo į Demokratų partiją. Baigęs universitetą, iki 1921 m. dirbo Kijevo ir Poltavos teisumuose. 1920 m. buvo paskirtas Nepaprastuoju Lietuvos Respublikos įgaliotiniu Ukrainai. Į jo pareigas tuomet įėjo rūpintis karo tremtinių grįžimu į Lietuvą. Pats jis į Lietuvą sugrįžo 1921 m., dirbo įvairių teisinį darbą, vėliau atsidedo advokatūrai. Iki 1926 m. valstiečių liaudininkų sąrašė buvo renkamas į Seimą. Po valstybės perversmo iš aktyvios politinės veiklos Zigmas Toliušis pasitraukė, atliekamą nuo advokatavio laiką skirdamas labdarai ir kultūros darbui bei savo pomėgiams – istorijos, meno studijoms ir kolekcionavimui. Daug rašė teisės ir visuomenės klausimais.

1940 m. Zigmas Toliušis buvo tarybų valdžios suimtas pirmą kartą, kalėjime praleido apie metus. Vokiečių okupacijos metais dalyvavo organizuojant Vyriausiąjį lietuvių komitetą, veikė pogrindyje. Pasibaigus karui, buvo dar du kartus suimtas, o 1951 m. vėl suimtas ir išstremtas į Krasnojarsko sritį. Į Kauną jis sugrįžo 1955 m., o mirė 1971, sulaukęs 82 metų.

Z. Toliušio archyvas saugomas VUB Rankraščių skyriuje¹³. Didžiąją jo dalį sudaro 13 tomų „Atsiminimų ir studijų“ bendru pavadinimu „Pastangų ir vargų kronika“ Tai įvairiu laiku rašyti skirtingos apimties straipsniai, sugrupuoti pagal temas. Knygos istorijos tyrėjams gali būti įdomi medžiaga apie spaudos draudimo bylas, studijos apie J. K. Vilčinskį ir jo Vilniaus albumą, apie N. Ordą, straipsniai apie Vilniaus knygynus ir bukinistus.

Mums rūpimas rankraštis „Iš lietuviško iliustruoto atviruko istorijos (1904–1918)“ datuotas 1946 m., t. y. jis baigtas rašyti praėjus vos per 40 metų nuo pirmųjų lietuviškų atvirukų pasirodymo, kai dar buvo gyvi pirmieji leidėjai. Daugumą leidėjų (A. Žmuidzinavičių, B. Stadzevičių, M. Šlapelienę, M. Kuklą, O. Vitkauskytę) jis pažinojo asmeniškai, todėl daug žinių apie lietuviškų atvirukų leidybos pradžią šiame darbe surinkta iš pirmųjų lūpų. Galimas dalykas, kad Z. Toliušis vienintelis užfiksavo pačių leidėjų pateiktą informaciją. Būtent tai suteikia šiam darbui ypatingos reikšmės kaip autentiškam šaltiniui ir atsveria kai kuriuos jo trūkumus. Medžiagą straipsniui Z. Toliušis taip pat rinko Vilniaus bibliotekose, naudojosi gausiu asmeniniu rinkiniu. Publikuojant straipsnį, siekiama padaryti Z. Toliušio surinktą vertingą medžiagą prieinamesnę daugeliui tyrinėtojų.

Labai trumpai prisiminkime keletą faktų ir datų iš atvirukų istorijos. Pirmieji atvirukai pasirodė 1869 m. spalio 1 d. Austrijoje–Vengrijoje. Per kelis metus jie imti naudoti daugelyje pasaulio valstybių – tarp jų Vokietijoje 1870 m., Rusijoje 1872 m. Pašto atvirukas iš pradžių buvo paprasta kortelė, kurios vienoje pusėje buvo pašto ženklas ir adresas, o kita palikta laišku. Netrukus po atvirukų atsiradimo teksto pusę imta puošti iliustracijomis – piešiniais, litografijomis, nuotraukomis. Taip atsirado vadinamieji iliustruotieji atvirukai. Vėliau vaizdas užėmė visą kortelės plotą ir laišku likdavo tik pakraščiai. Rusijos teritorijoje iliustruotieji atvirukai galėjo būti spausdinami tik po 1894 m. Tų metų spalio mėn. 19 d. vidaus reikalų ministras leido

¹³ Z. Toliušio fondas F 87. Dalis Z. Toliušio archyvo yra Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje – F 66.

gaminti atvirukus privatiems asmenims, o iki tol visi atvirukai buvo neilustruoti ir spausdinami valstybinėje pašto blankų leidykloje. Atvirukų datavimui svarbi dar viena data. 1905 m. spalio mėnesį buvo panaikintas iki tol galiojęs reikalavimas adreso pusėje nerašyti nieko, išskyrus patį adresą. Tuomet adreso pusė buvo padalyta į dvi dalis. Viena skirta tekstui, kita – adresui. Šis atviruko išvaizdos pasikeitimas padeda apytikriai nustatyti leidimo datą.

Atskirai reikėtų aptarti, ką laikysime lietuvišku atviruku. Suprantama, įdomūs visi Lietuvoje ir ne tik Lietuvoje išleisti atvirukai su Lietuvos vaizdais, bet mūsų bibliografijoje lietuvišku leidiniu priimta vadinti tuos leidinius, kuriuose yra lietuviškas tekstas. Atvirukams lietuviško teksto kriterijus kartais yra nepatogus, nes gana dažni atvejai, kai atvirukas, kuriame yra tas pats vaizdas, išleidžiamas su užrašais skirtingomis kalbomis. Z. Toliušis savo straipsnyje laikosi kalbos principo, nors trumpai užsimena ir apie Vilniuje leistus atvirukus su lenkiškais ir rusiškais užrašais. Kita vertus, jis visiškai nemini Pirmojo karo metais vokiečių leistų gausių ir labai įdomių atvirukų, nors antraštėje nurodytas periodas apima Pirmojo pasaulinio karo laikotarpį.

Z. Toliušio straipsnio iliustravimui naudojami atvirukai iš D. Junevičiaus rinkinio. Jų reprodukcijas padarė G. Balevičienė. Atrenkant iliustracijas, stengtasi aprėpti kuo daugiau leidėjų ir pateikti bent po vieną būdingą atviruką. Redaguojant palikta autoriaus vartota M. Davainio-Silvestraičio pavardės forma Dovoina Silvestravičius, autoriaus vartota „atvirutė“ pakeista norminiu žodžiu „atvirukas“.

Zigmas Toliušis **Iš lietuviško atviruko istorijos (1904–1918 m.)**

Atviras laiškas, kuriuo šiandien kuo plačiausiai naudojasi visas pasaulis, neturi nė šimto metų amžiaus. Pirmiausia jis pasirodė kaip vidaus susirašinėjimo priemonė Austrijoje (1869), po to Vokietijoje (1870–1872 m.) ir kituose kraštuose. 1878 m. atvirukas tampa tarptautinio susižinojimo priemone.

Iliustruotas atvirukas atsiranda apie 1875 metus. XIX amžiaus pabaigoje labai pakinta jo kokybė, ir jis vis tobulėja tiek savo turinio įvairumu, tiek iliustracijų meniškumu.

Lietuviško iliustruoto atviruko pradžia siejasi su spaudos gražinimu (1904 m.) pirmosios rusų revoliucijos išvakarėse.

Tačiau sporadiškai lietuviški atvirukai pradėjo rodytis kiek ankčiau. Apie 1900 m. Varšuvoje išėjo *reklaminiis separatorių firmos „Alfa-Laval“ iliustruotas atvirukas*, kurį sukomponavo tenai besimokantis dailininko V. Gersono studijoje jaunas *A. Žmuidzinavičius*. Tą atviruką išleido *Jurgis Pesys*, žinomas lenkiškai-lietuviškų žodynų ir gramatikos autorius ir leidėjas, kurio žmona turėjo Varšuvoje litografinę įmonę, o jis buvo tos įmonės vedėjas.

Apie 1904 m. Varšuvoje ir Krokuvoje išeina keli *A. Žmuidzinavičiaus atvirukai*, tarp jų – „*Nemuno krantas ties Liškiava*“ (spalvotas), „*Garvės vaikas*“, „*Katrą gi dabar?*“ (Giltinė) ir kt.

Beveik vienintelį atvirukų istorijos šaltinį sudaro knygų katalogai, nes kai kuriuose kataloguose buvo žymimi ir atvirukai. Tačiau seniausiuose lietuviškų knygų kataloguose – M. Noveskio (Tilžėje 1895 m.), V. Kalvaičio (Tilžėje 1895 m.), „Varpo“ ir „Ūkininko“ redakcijos (Tilžėje 1900 m.), lietuviškų knygų, išspausdintų spaudos draudimo metu (1864–1899 m.) už Rusijos ribų (prancūzų kalba Paryžiuje 1900 m.), M. Jankaus lietuviškų knygų gotiškomis literomis (Bitėnuose 1900 m.), J. J. Paukščio (Plymouth 1900 m.), J. Lapino (Tilžėje 1902 m.), A. Olszewskio (Čikagoje 1905 m.) – jokių žymių apie atvirukus nepasitaiko, iš to galima spręsti, kad jų tuo metu nebuvo leidžiama. Kai kuriuose iš tų katalogų randame suminėtus albumus (*Lietuvių parodos Paryžiuje*, A. Miluko *Lietuvišką Albumą*, to paties Miluko *Amerikos lietuviškų bažnyčių albumą* ir kt.) ir didelio formato paveikslus, vaizduojančius Lietuvos kunigaikščių portretus, Mindaugo vainikavimą, Kražių skerdynes ir kt. Ši aplinkybė tik patvirtina spėjimą, kad tada iliustruoti atvirukai dar nebuvo plačiau leidžiami. Priešingu atveju jie būtų pažymėti kataloguose greta albumų ir paveikslų.

Pirmas reikšmingesnis atvirukų leidėjas Lietuvoje buvo **Petras Vileišis**. Spaudą leidus, Vileišis sumanė įsteigti Vilniuje nuosavą spaustuvę. Tam jis išsikvietė iš Peterburgo prityrusį spaustuvininką **Martyną Kuklą**, kuris ir įrėngė P. Vileišiui anų laikų sąlygomis modernią spaustuvę (Vilniaus gt. Nr. 10, prieš Šv. Kotrynos bažnyčią). Spaustuvėje dirbo apie 30 darbininkų. Joje buvo spausdinamas pirmasis lietuviškas dienraštis „*Vilniaus Žinios*“. Dabar to namo sienoje įmūryta paminklinė lenta. Čia 1905 m. buvo išspausdinti ir išleisti pirmieji Lietuvoje lietuviški atvirukai. Klišės tiems atvirukams buvo gaminamos Vilniuje, **Jurašaičio** cinkografijos įmonėje¹, ir Varšuvoje.

Po dvejų metų P. Vileišio spaustuvė buvo perkelta į naujus P. Vileišio pastatytus nuosavus rūmus Antakalnyje.

Pirmieji P. Vileišio išleisti atvirukai buvo daugiausia istorinio turinio. Tarp jų buvo Napoleono Ordos litografijų reprodukcijos. Tos litografijos, kaip žinoma, vaizdavo senosios Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės piliis, istorines vietas ir didikų rūmus ir buvo išleistos 1873–1883 metais (*Album Widórkow Polski*). Po atvirukais buvo lietuviški parašai, atitinkantys N. Ordos litografijų parašus. Po kai kuriais atvirukais jokių parašų nebuvo. Pasirodė atvirukai su šiais vaizdais iš N. Ordos albumo: *Vilniaus D. Kunigaikščių rūmai*, *Vilniaus Barbaros Radvilaitės rūmai*, *Lucko pilis*, *Gelgaudo pilis*, *Raudonės rūmai*, *Trakų pilis*, *Krėvos pilis*, *Lydos pilis*, *Medininkų pilis*, *Biržai*, *Naugardukas*, *Veliuona*, *Užasis (Zaosie – Adomo Mickievičiaus gimtinė)*, *Seredžius*, *Taujėnai*, *Gerainionys*, *Dūdai*, *Šavrai (istoriko T. Narbuto gimtinė)*, *Vaitkuškio dvaras Ukmergės apskrityje*.

Natūralu, kad P. Vileišis leido tokius atvirukus. Jam rūpėjo sudominti visuomenę praeities liekanomis, sužadinti pasididžiavimą senosios Lietuvos pilimis ir kitais gražiais pastatais.

¹ Apie A. Jurašaičio cinkografiją žr.: V. Juodakis. Iš cinkografijų istorijos Lietuvoje. // Knygotyra. 1973. T. 3(10).

* Plačiau apie tai žr. Z. Toliušio monografijos „Senosios Lietuvos vaizduotojas Napoleonas Orda“ rankraščių (Z. Toliušio pastaba – D. J.).

Yra išlikęs įdomus 1906 m. albumas², kurį P. Vileišiui Velykų proga padovanojo jo spaustuvės darbininkai. To albumo titulinis lapas skamba taip: „Linksmų Velykų mūsų Viešpačiui „Vilniaus Žinių“ spaustuvės savininkui gerbiamajam Petriui Vileišiui linkime balandžio 2 d. 1906 m. šie spaustuvės darbininkai (trys pavardės) ir pagalbininkai prie mašinų“. Tame albume yra 24 vaizdai, tarp jų 22 reprodukcijos iš N. Ordos albumo. Reprodukcijos padarytos iš tų pačių klišių kaip ir jau minėti atvirukai.

Be minėtų atvirukų iš N. Ordos albumo, P. Vileišis išleido ir kitokio turinio: su *kryžių, pastatytų spaudos leidimo atminimui Girmikų kalne prie Kurtuvėnų, vaizdais, su Karaliaus Gedimino pilies kalnu Vilniuje ir Maironio eilėmis, su geležinkelio ties Lentvarių tunelio vaizdu ir kt.*

Iš viso M. Kuktos autoriui suteiktomis žiniomis, P. Vileišis išleido apie 30 atvirukų. Kiekvieno atviruko tiražas siekė 2000–3000 egzempliorių.

Kartu su spaustuve P. Vileišis atidarė Vilniuje (Aušros vartų gatvėje Nr. 5, Miesto salės namuose) knygyną, kurio vedėja buvo pakviesta **Marija Piaseckaitė-Šlapelienė**, o po jos vedėju buvo pil. Paketuris. Toje krautuvėje, be knygų, buvo pardavinėjami ir atvirukai.

Atvirukų leidimo darbas nutrūko dėl ištikusių P. Vileišį finansinių sunkumų, kurie 1907 m. privertė jį likviduoti spaustuvę, uždaryti knygyną ir sustabdyti „Vilniaus Žinių“ leidimą.

Dar prieš P. Vileišiui likviduojant savo knygyną, iš jo pasitraukė **Marija Piaseckaitė**. Drauge su vyru daktaru Jurgiu Šlapeliu ji atidarė Šv. Jono gatvėje lietuviškų knygų knygyną ir apie 1906 metus pradėjo leisti lietuviškus atvirukus³. Juos leido iki pat Pirmojo pasaulinio karo. Pasirodė ne mažiau kaip 50.

Šlapelių knygyno išleistų atvirukų turinys įvairus: velykiniai, kalėdiniai, su pavseinimais vardo ir gimimo dienos proga, su lietuvių dailininkų kūrinių reprodukcijomis (Rimšos, Jaroševičiaus, Galaunės), veikėjų ir rašytojų portretais (kun. Tumo, Landsbergio-Žemkalnio ir kt.). Šlapeliai savo atvirukus spausdino Varšuvoje⁴ per agentus. Kai kurie atvirukai buvo spalvoti. Spalvinimą atlikdavo A. Jaroševičius. Buvo leidžiama po 1000 egzempliorių. Atvirukai duodavo šioško tokio pelno. Šlapeliai, lygiai kaip ir kiti knygynai, siuntė juos Amerikon ir gaudavo iš Amerikos.

Maždaug tuo metu kaip ir Šlapeliai atvirukus Vilniuje pradėjo leisti aušrininkas **Mečislovas Dovoina-Silvestravičius**. Jo atvirukai buvo istorinio mitologinio turinio. Suminėsimė kai kuriuos M. Dovoinos-Silvestravičiaus atvirukus: *Senovės lietuvių dievai*, *Senovės lietuvių raštas (pagal Grunau)*, *Perkūno iš Kernavės stovylėlė*, *Se-*

² Albumą Z. Toliušis buvo gavęs iš kun. J. Stankevičiaus, kuris jį pirko Vilniuje, Icikovičiaus anti-kvariate, Literatų g. Kartu su kitais rinkiniais Z. Toliušis unikalų albumą apie 1968 m. pardavė Krašto tyros draugijos Kauno skyriui būsimam Kauno istorijos muziejui steigti. Dabartinė šio reto, bibliografų neužregistruoto albumo buvimo vieta nenustatyta.

³ Marija Šlapelienė apie atvirukų leidybą ir prekybą rašė: **M. Šlapelienė**. M. Šlapelienės Lietuvių knygynas Vilniuje // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. 1965. T. 4. P. 139, 140.

⁴ Iš anžliaus pradžioje Varšuvoje veikusių cinkografijų daugiausia Lietuvos leidėjų užsakymų turėjo stambi B. Wierzbickio firma.

noji Kauno piliis, Dievų šventyklos Antakalnyje griuvėsiai, Dievų Romuva Prūsiose, Vytauto dukters Zofijos atvaizdas, Lietuvių šeima iš Panevėžio apskrt., Lietuvos mergaitė, valstietis Bakutis iš Raseinių apskrt., Daukanto antkapis, Kražių bažnyčia, Lazdynų Pelėdos atvaizdas, Dr. J. Basanavičiaus portretas, A. Mickevičiaus portretas su eilėmis iš „Pono Tado“ ir kt. Kai kurie M. Dovoinos-Silvestravičiaus atvirukai buvo spalvoti. M. Dovoina-Silvestravičius spausdino atvirukus cinkografijos būdu pas M. Kukta, kuris 1906 m. atsiskyrė nuo P. Vileišio ir įsteigė Vilniuje nuosavą spaustuovę. Iš viso M. Dovoina-Silvestravičius išleido keliolika atvirukų. Kai kurias klišes jis panaudojo savo leidžiamam lenkų kalba laikraščiui „Litwa“ iliustruoti (pvz., *Senovės lietuvių raštą, Senovės lietuvių dievus* ir kt.).

Kitas Petro Vileišio knygyno tarnautojas **Paketuris**, išėjęs iš Vileišio knygyno, 1906 m. drauge su **J. Kriaučiūnu** Vilniuje atidarė knygyną „Lietuva“ (Aušros vartų 29). Tasai knygynas irgi leido atvirukus. Paminėsime šiuos: *Rugiapjūtė, Upė Minija, Kairnas (Vilniaus gub.), Trakai, Į bažnyčią* (vaizduoja mergaitę su maldaknyge) ir kt.

Didžiausias lietuviškų atvirukų leidėjas Vilniuje buvo **Balys Stadzevičius**⁵. Jis pradėjo leisti atvirukus apie 1906 m. ir leido iki 1910–1911 metų. Jo atvirukai yra daugiausia su Vilniaus vaizdais. Be to, B. Stadzevičius išleido atvirukus, vaizduojančius A. Mickevičiaus gimtinę, istorines vietas (*Trakų piliis, Nesvižiaus piliis, Kernavės Krivų-Krivaičio kalnas*), garsių paveikslų reprodukcijas (Andriolio – *Vilniaus įkūrimas, Lizdeika aiškina Gedimino sapną*, K. Ripinskio – *Kęstutis ir Birutė*, V. Slendzinskio – *Kęstučio susitikimas su Birute*, V. Gersono – *Kęstučio suėmimas*, K. Alchimavičiaus – *Lizdeika su dukterimi Pajauta ant Perkūno žinyčios griuvėsių, Gedimino laidotuvės* ir kt.), veikėjų portretus (*J. Basanavičiaus, V. Kudirkos, T. Kosčiūškos* ir kt.).

B. Stadzevičiaus atvirukai buvo spausdinami Vokietijoje, Breslau⁶ mieste, kur jis turėjo savo atstovą, tūlą T. Pientką [Piętką], kurio pavardė arba inicialai dažnai pasitaiko ant B. Stadzevičiaus išleistų atvirukų⁷. Tas pats Pientka tarpininkavo ir kitiems atvirukų leidėjams (pvz., knygynui „Lietuva“). B. Stadzevičiaus atvirukai buvo spausdinami tobulesne technika, todėl jie išsiskyrė iš kitų leidėjų anuo metu leidžiamų lietuviškų atvirukų. Po savo atvirukais B. Stadzevičius dėjo iš pradžių lenkiškus parašus, vėliau lietuviškus ir lenkiškus arba vien lietuviškus. Keletas atvirukų pasirodė su užrašais esperanto kalba. B. Stadzevičius išleido apie 200 atvirukų. Jis ir Ona Vitkauskytė Kaune buvo didžiausi atvirukų leidėjai Lietuvoje.

Vilniuje nuo 1907 m. atvirukus su lietuvių dailininkų kūriniių reprodukcijomis pradeda leisti **Lietuvių dailės draugija**. Daugiausia buvo leidžiami Dailės draugijos rengiamose parodose dalyvavusių dailininkų paveiksłai. Iš pradžių šios draugijos atvirukai buvo leidžiami fotografuotiniu būdu, todėl jų tiražas buvo nedidelis ir jie

⁵ Z. Toliušis jį gerai pažinojo. B. Stadzevičius, iš Ukmergės apskrities kilęs Vilniaus lietuvių visuomenės veikėjas, buvo daugelio Vilniaus lietuvių laikraščių administratorius. 1922 m. su 33 lietuvių ir gudų grupe lenkų ištremtas į Kauną. Mirė apie 1947 m.

⁶ Breslau – dabar Vroclavas Lenkijoje.

⁷ T. Pientkos pavardė atvirukuose būdavo nurodoma visuomet, o leidėjas dažnai pažymimas tik inicialais B. S. Tai suklaidino kontrolinio bibliografijos sąrašo sudarytojus, ir jie T. Pientkai nepelnytai priskyre leidėjo nuopelnus.

nepasižymėjo meniškumu. Vėliau pradėta leisti tobulesnė technika ir didesniais tiražais. Iš viso Lietuvių dailės draugija išleido apie 50 atvirukų.

1909 m. keletą lietuviškų atvirukų išleidžia vilmietis **Liucijonas Uziembla**. Jo atvirukuose pažymėta „Edycja Sulimy“ (Uziemblos pseudonimas). L. Uziembla išleido V. Slendzinskio paveikslu *Kęstutis nusiveža Birutę* reprodukciją, *Lietuviškus tipus* (iš *Svenčionių apskrities su šiltomis kepurėmis*), Vilniaus vaizdus ir kt.

Patys pirmieji lietuviški atvirukai sužymėti pirmajame po spaudos grąžinimo knygų kataloge, kurį 1905 m. išleido P. Vileišis („Vilniaus žinių“ knygyno katalogas). Tame kataloge iš viso yra 30 atvirukų. Štai jų turinys: *Algirdas, S. Daukantas, Gediminas, Kanklininkas, Kęstutis, Birutė, Kudirka, Lietuvos ženklas, Mindaugas, Vytautas, Ežeras Dumblys, Sodžius, Dryžiai*, trys atvirukai su *Ventos reginiais*, 11 su *reprodukcijomis iš N. Ordos albumo* (apie kuriuos rašyta aukščiau) ir 4 atvirukai, išleisti A. Žmuidzinavičiaus (jų turinys nepažymėtas, greičiausiai tai tie patys, kurie suminėti šio rašinio pradžioje).

Kaip didėjo atvirukų skaičius ir kaip įvairėjo jų turinys, matyti iš 1906–1913 metais išleistų lietuviškų knygų katalogų.

1. „Vilniaus žinių“ knygyno kataloge (1905 m.) pažymėta 30 atvirukų.
2. „Vilniaus žinių“ P. Vileišio knygyno kataloge (1906 m.) – 39 atvirukai.
3. J. Zavadzko lietuviškų knygų, paveikslų etc. kataloge (1906 m.) (vienodo turinio kaip ir P. Vileišio 1906 m. katalogas) – 39 atvirukai.
4. Lietuviško knygyno „Lietuva“ Vilniuje (Aušros vartų 29) kataloge (1906 m.) – 62 atvirukai. Tas knygynas, kaip jau minėta, priklausė J. Kriauciūnui ir Paketuriui.
5. Priede prie katalogo lietuviškų knygų, gaunamų lietuviškame knygyne „Lietuva“, (1907 m.) – 37 atvirukai.
6. Trečiajame „Vilniaus žinių“ knygyno kataloge (1907 m.) – 119 atvirukų.
7. J. Zavadzko knygyno kataloge (1908 m.) – 90 atvirukų.
8. M. Šlapelienės knygyno kataloge (1910 m.) – 133 atvirukai.
9. M. Šlapelienės knygyno 1910 metų katalogo priede (1913 m.) – 103 atvirukai.

Be Vilniaus, ir kituose miestuose buvo atvirukų leidėjų. Tarp jų pirmiausia reikia paminėti **Oną Vitkauskytę**. Apie 1907 m. ji Kaune atidarė lietuvišką knygyną; kiek vėliau pradėjo leisti atvirukus. O. Vitkauskytės atvirukai vaizdavo Kauną ir jo apylinkes, Lietuvos veikėjus ir rašytojus, žanrinius dalykus ir kt. Yra ir O. Vitkauskytės išleistų atvirukų su rusiškais parašais. Viename atviruke yra Armino, Biliūno, Kudirkos, Vaičičio ir Višinskio portretai. Kitas panašus atvirukas vaizdavo senesnės kartos rašytojus: Valančių, Strazdelį, Daukantą, Baranauską, Ivinskį. Du O. Vitkauskytės atvirukai pavadinti *Lietuvystės Samsonas* (lietuvis kerta kardu lenkų ereliui) ir *Lietuvystės Mozė*.

Išleistų atvirukų kiekiu ir jų įvairumu O. Vitkauskytė pirmavo visoje Lietuvoje. Kur O. Vitkauskytė spausdino savo atvirukus, nustatyti nepavyko. Leisti atvirukus jai padėjo sūnus – žinomas artistas Al. Vitkauskas. O. Vitkauskytė buvo vienintelė iš visų aukščiau minėtų leidėjų, kuri po Pirmojo pasaulinio karo atnaujino atvirukų leidybą. 1919–1922 m. ji išleido labai daug atvirukų, vaizduojančių Kauną ir anuometinį gyvenimą bei įvykius.

Nemažai lietuviškų atvirukų leido inžinierius **Antanas Macijauskas**, gyvenęs Rygoje. Jis turėjo knygyną ir leido atvirukus, kuriuose vaizdavo Rygą, Lietuvos kuni-
gaikščius, Lietuvos reginius, lietuvių tipus ir kt.

Reikia paminėti ir šiuos mažesnius atvirukų leidėjus: 1) Paryžiaus draugiją „**Lituanian**“, kuri 1905–1906 m. išleido atvirukų su Lietuvos reginiais (*Venta ties Santekliais, Venta išui einant, A. Žmuidzinavičiaus „Po žandarų apsilankymo“* ir kt.); 2) **Linda Jakavičių**, turėjusį Rygoje lietuviškų knygų knygyną (1904–1915 m.). 1905 m. L. Jakavičius išleido *Vytauto ir Birutės* atvaizdus, gavęs cenzūros leidimą (tai pažymėta atviruke); 3) „**Žiburėlio**“ draugiją, kurios atvirukus leido F. Bortkevičienė Vilniuje. Tai *Jaroševičiaus kryžius su eilėmis „Kur paliko tas kelelis kur pro kryžių ejo“*, *Kudirkos portretas, Sodžius Dryžiai* ir kt.; 4) **P. Mongirdaitę** Palangoje. Ji leido atvaizdus su Palangos ir Kretingos vaizdais, taip pat atvirukus istorinėmis temomis (*Algirdo, Švitrigailos* atvaizdus, paveikslą „*Gediminas ima Kijevo miestą*“ iš Chodzko knygos „*Pologne Illustre*“ reprodukciją ir kt.); 5) **Tadą Daugirdą**, kuris vokiečių okupacijos metu (apie 1917 m.) leido atvirukus su *Lietuvos miestų herbais*; 6) vėliau atvirukus su *Lietuvos herbais* leidusį **J. Šaliamorą ir B-ę** Kaune (piešė J. Šaliamoras pagal Obstą); 7) **Šv. Kazimiero draugiją** Kaune; 8) **Žiburio centro valdybą** (*Žiburinkų giesmė* ir kt.); 9) **S. Stabinską** Kudirkos Naumiestyje; 10) pavienius dailininkus. Pavyzdžiui, **A. Varnas** yra išleidęs keletą spalvotų atvirukų su savo kūrinių reprodukcijomis (*Gegužės sniegas, Beržynas rudenį* ir kt.), taip pat **A. Žmuidzinavičius** bei kt.

Pateiktasis atvirukų leidėjų sąrašas nepretenduoja į išsamumą. Daugelyje atvirukų nebuvo pažymėti jų leidėjai, ir juos dabar sunku nustatyti.

Iš žymesnių leidėjų, leidusių Lietuvoje atvirukus su lenkiškais, rusiškais ir prancūziškais parašais, reikia pažymėti: 1) **D. Vizūną** Vilniuje (jis leido *Vilniaus, Gardino ir Kauno vaizdus*). Be kita ko, D. Vizūnas išleido kai kurias J. Vilčinskio Vilniaus albumo reprodukcijas (*Vilniaus Universiteto kiemo, Kalvarijos bažnyčios, Generalgubernatoriaus rūmų, Misionierių bažnyčios* ir kt.), *Raudonės pilies vaizdus* ir kt. Kai kurie D. Vizūno atvirukai turi lietuviškus parašus; 2) **A. Fijalko** (Vilniaus vaizdai); 3) **V. Makovskį** (Vilniaus vaizdai); 4) **Žukovskį** (Vilniaus vaizdai); 5) **Lenkų kraštotojos draugiją** (kai kuriuos Lietuvos vaizdus, pvz., *Nemunas ties Balbieriškiais* ir kt.); 6) **J. Osovskį**, turėjusį prieš Pirmąjį pasaulinį karą Kaune knygyną. J. Osovskio atvirukai su prancūziškais parašais vaizdavo Kauną; jie buvo spausdinami Stokholme ir Berlyne; 7) **V. Zatorskį** (Kauno fotografą), leidusį atvirukus su Kauno vaizdais. Aštuonios Kauno nuotraukos, padarytos V. Zatorskio, tilpo Peterburgo lenkų laikraštyje „Kraj“ (1898 m. Nr. 45); 8) Peterburgo **Šv. Eugenijos bendruomenė**, kuri išleido per 10 meniškų spalvotų Vilniaus vaizdų pagal M. Dobožinskio paveikslus, kurių originalai dabar yra Čiurlionio galerijoje Kaune.

Pagaliau atvirukus leido beveik visų didesnių Lietuvos miestų (Šiaulių – K. Čerpinskis, Ukmergės, Kėdainių, Panevėžio, Tauragės, Kretingos, Gargždų, Telšių – Gurevičiaus ir kt.) leidėjai daugiausia su rusiškais parašais, vėliau pradėjo rodytis tų pačių ir kitų miestų atvirukų su lietuviškais parašais.

Pirmojo pasaulinio karo metu lietuviškų atvirukų leidimas ir spausdinimas persikėlė į Rusiją, kur tuo laiku gyveno daug lietuvių tremtinių. Maskvoje leido atvirukus: 1) **Lietuvių draugija aukštųjų Maskvos mokyklų moksleiviams šelpti** ir 2) **J. Jac-**

kevičius, M. Steigvila ir b–vė. Jie išleido keliolika atvirukų, tarp jų ir su J. Zikaro piešiniais: *Keleivis, Vakarais, Ant kapinių, Kipšas pypkę dega*. Peterburge karo metu atvirukus leido **Kl. Skabeika**. Visi jie leido daugiausia lietuvių dailininkų kūrinių reprodukcijas ir tų pačių dailininkų, ypač J. Zikaro, P. Galaunės, V. Bičiūno ir kt., specialiai atvirukams sukomponuotus paveikslėlius.

Daug atvirukų išleido nukentėjusių nuo karo lietuvių **Centro Komiteto įgaliotinis Kopenhagoje** (Jurgis Savickas). Tų atvirukų leidimo pelnas buvo skiriamas lietuvių karo belaisviams. Įgaliotinis išleido *Vilniaus, Kauno ir kitų Lietuvos vietų reginius, M. K. Čiurlionio ir P. Rimšos paveikslų reprodukcijas bei Lietuvos veikėjų portretus*. Tie atvirukai išleisti labai gražiai.

Skyrium dar reikia pakalbėti apie Amerikoje ir Prūsijoje leidžiamus atvirukus.

Šiaurės Amerikoje lietuviškų atvirukų leidyba neturėjo palankių sąlygų, kadangi atvirukai netiko mūsų išeiviams rašyti laiškus į Lietuvą. Atvirukų vietą čia užėmė specialus popierius laiškam su paveikslėliais (gėlėmis, paukščiais, įvairiais vaizdais), eilėmis ar šiaip kokių nors spausdintu trumpu tekstu.

1902 m. A. Olševskio kataloge yra sužymėtos šios popieriaus laiškam rūšys: 1) gromatoms popieros (31 atmaina); 2) gromatoms popiera dvigubo platumo (9 atm.), 3) gromatos popieros prastesnės, vienlinkos (4 atm.), 4) pavinčevonių kortos (76 atm.), 5) pavinčevonės ant Kalėdų (4 atm.). Štai kaip kataloge reklamuojama viena „pavinčevonių korta“: „Stipri popiera, gražiai iškarbuoti krašteliai, mezginuoti kampeliai, graži kvietka, ant paveikslėlio, toli už vandens matyti vėjinė melnyčia, medis, arčiau gi matyti bokštas apie jį balandžiai laksto. Parašas: „Velyju geriausio pasivedimo“. 15 ct“. Apie kitas popieriaus rūšis rašoma: „Popiera su gražiais kvietkeliais, kraštai iškarpyti ir kraštai popieros apibarstyti auksiniais milteliais, kurie žiūrint net akyse bliksi“ po 10 ct. Popierius laiškam su užrašais buvo gaminamas ir Lietuvoje, tik mažiau negu Amerikoje (žr. 1908 m. J. Zavadzkių knygų katalogą).

J. Tananevičiaus „Kataliko“ knygyno kataloge (1913 m.) randame 74 popieriaus laiškam rūšis su įvairiausiais paveikslėliais ir tekstais (*Aš Lietuvos dukrelė imu plunksnelę, Mano mielaisi Tėvuliai, Kur rytų saulelė šviečia, Oi tu sakal, sakalėli, po svietaq lakioji* ir kt.). J. Tananevičiaus kataloge nurodyti ir lietuviški atvirukai „su paveikslais didžiū Lietuvos kunigaikščių, Lietuvos pilių ir kitų istorišką vietų ir t. t.“ Iš viso kataloge sužymėti 23 atvirukai, tačiau, kaip matyti iš jų turinio, dauguma jų atgabenta iš Lietuvos: tai P. Vileišio, M. Dovoinos-Silvestravičiaus ir B. Stadzevičiaus išleisti atvirukai. Amerikoje, atrodo, išleisti vos keli atvirukai: *Šv. Jurgio parapijos mokykla, Šv. Jurgio bažnyčia Čikagoje* ir kt.

Tik socialistinio laikraščio „**Kova**“ (Filadelfija) leidykla leido daugiau atvirukų. Beveik visi tie atvirukai, kaip matyti iš „Naujausio „Kovos“ knygų sankrovos katalogo“, išleisto lietuvių socialistų sąjungos Amerikoje (1913 m.), yra propagandinio turinio, skleidžiantys socialistines idėjas ir žadinantys darbininkijos sąmonėjimą.

Štai kai kurie tų atvirukų pavadinimai: 1) *Darbininkas veža kapitalistą*; 2) *Amerikos dėdė Samas su kapitalistu ant sprando*; 3) *Ant barikadu*; 4) *Be darbo ir duonos*; 5) *Internacionalas*; 6) *Kapitalas ir jo augintinis ponas*; 7) *Sunku keliauti su teisybe*; 8) *Motėris ir socializmas*; 9) *Francūzija išspiria lauk kunigiją su visomis relikvijomis ir šventė-*

nybėmis; 10) Marseljetė; 11) Raudonoji vėliava; 12) Socializmo pavasaris; 13) Caras kraustosi į Siberiją; 14) Kun. Ant. Juškevičius Kauno kalėjime per lenkmetį; 15) Paryžiaus komūna; 16) Kapitalizmas ir jo auka; 17) Tikėjimo sargai (kariuomenė ir kunigija); 18) Karalių dienos baigiasi (Caras, Portugalijos karalius ir Persijos šachas šokinėja ant bombos); 19) Mūšis ties Grunvaldu. „Kovos“ pagamintas popierius laiškamis buvo tokio paties turinio kaip ir atvirukai.

Šiaurės Amerikoje atvirukus dar leido: 1) J. Šliūpo ir K. Račkausko leidžiamas žurnalas „Laisvoji Mintis“; 2) Tėvynės mylėtojų draugija (Kudirkos portretą ir kt.) ir kt.

Prūsijoje (Tilžėje) daugiausia atvirukų 1908–1914 metais išleido J. Vanagaičio vadovaujama **Birutės draugija**. Iš jų paminėsime: 1) „Birutės“ kankininkės; 2) „Birutės“ 25 metų jubiliejus ir jos pirmininkai; 3) Tilžės „Birutės“ Draugija pas Rambyną; 4) „Birutės“ ir „Tauragės Giedotojų“ Draugijos; 5) Lietuvaitė-Tilžiskė tautos rūbais; 6) Prūsų lietuvaitė; 7) Lietuvaitės pas Rambyno kalną; 8) Dr. Zauerveino-Girėno portretas; 9) Kas bus, kas nebus, o lietuvis neprašus; 10) Sveiki, sulaukė Sv. Velykų; 11) atvirukas su lietuvaitės atvaizdu ir Maironio eilėmis.

Be to, atvirukus leido, nors ir mažiau, Vydūno vadovaujamos „Lietuviška giedotojų draugija“ ir „Rūta“ (1914) Tilžėje, Klaipėdoje – „Sandoros Kupčystė“. Pastaroji išleido šiuos atvirukus: Iš Dovių Bažnyčios pareiniant, Pasiuntinybės bei Sandoros šventė ant Rambynkalnio ir kt. **Plikių draugija „Beržas“** 1912 m. išleido atviruką su „Beržo“ Plikių jaunimu (fotogr. V. Kauszaus).

Dabar apžvelgsime atvirukų turinį.

Senujų lietuviškų iliustruotų atvirukų tematika labai įvairi ir gausi.

Pagal turinį visus atvirukus galima suskirstyti į šias grupes:

1. Istoriniai. Šiai grupei priskirtini atvirukai su didžiųjų Lietuvos kunigaikščių bei jų žmonių ir dukterų (Birutės, Vytauto dukters Zofijos ir kt.) atvaizdais, su istorinių įvykių bei scenų vaizdais ir senųjų pilių bei žymių istorinių vietovių reginiais. Minėtini atvirukai, vaizduojantys šias legendines ir istorines scenas: 1) *Lizdeika aiškina Gedimino sapną (Andriolio paveikslas reprodukcija)*; 2) *Vilniaus miesto įkūrimas (Andriolio paveikslas reprodukcija)*; 3) *Paskutinioji Lizdeikos auka*; 4) *Lizdeika su dukterimi Pajauta ant griuvėsių Perkūno žinyčios*; 5) *Karalius Gediminas ima Kijevo pili 1318 m.* – pagal paveikslą iš L. Chodzkos knygos „Pologne Illustre“; 6) *Gedimino laidotuvės*; 7) *Kęstutis nusiveža Birutę*; 8) *Kęstutis ir Birutė*; 9) *Kęstučio suėmimas*; 10) *Vytauto priešai*; 11) *Jadvygos atvykimas Lietuvon* ir kt. Istoriniai atvirukai, ypač su kunigaikščių atvaizdais, buvo leidžiami per visą aprašomąjį laikotarpį beveik visų garsesnių leidėjų, nes jie buvo labai populiarūs.

Šiai grupei taip pat reikia priskirti atvirukus, vaizduojančius įvairius vėlesnių laikų įvykius, kaip antai: 1) *Amerika pirtyje, pirmojo Lietuvoje spektaklio vaidintojai ir afiša*; 2) *Vaičiūčio laidotuvės*; 3) *Pirmas lietuvių liaudies koncertas (M. Petrausko)*; 4) *„Birutės“ 25 metų jubiliejus (1885–1910) ir jos pirmininkai*; 5) *Atminčiai Joninių šventei 1908 m. Birutės Draugijos*.

2. Įžymių Lietuvos veikėjų atvaizdai. Buvo leidžiami atvirukai, vaizduojantys žinomus praeities vyrus (*T. Kosčiūšką, A. Mickevičių, M. Valančių, S. Daukantią*), tautinio atgimimo veikėjus (*J. Basanavičių, V. Kudirką, J. Šliūpą, M. Dovoinq-Silvestra-*

vičių, K. Vanagėlį, J. Mikšį, Zauerveiną), poetus (Maironį, P. Vaičaitį, P. Arminą), rašytojus (J. Biliūną, Lazdynų Pelėdą, Vydūną, A. Jakštą, Vilkutaitį-Keturakį, E. Steponaitį), visuomenės veikėjus (P. Višinskį, J. Tumą, A. Bulotą), vyskupus ir kunigus (Cirtaitį, Bučį, Gustaitį, Marmą), mokslininkus (Ivan. Jaunių, K. Būgą), dailininkus ir muzikus (M. K. Čiurlionį, M. Petrauską) ir kt.

3. Patriotiniai. Šiai grupei reikia skirti atvirukus su *Lietuvos Vytimi, tautiška vėliava, himno žodžiais* ir vaizdus su įvairiais patriotiniais šūkiiais (*Lietuva gyvuoja, lietuviai gyvuos; Lietuvą, Dieve, saugok; Palengvink vergiją, pagelbėk žmoniją, išgelbėk nuo jungo sunkaus; Mes ranką viens kitam paduokim; Yr kraštas pilns gražumo; Kur Tėvynė? kur gražu* ir kt.).

4. Politiniai propagandiniai. Apie tuos atvirukus, išleistus Amerikoje Lietuvių socialistų sąjungos, buvo rašoma aukščiau. Tie atvirukai patekdavo ir į Lietuvą.

5. Dailininkų kūriniai: M. K. Čiurlionio, A. Žmuidzinavičiaus, P. Rimšos, A. Varno, P. Kalpoko, J. Zikaro, A. Jaroševičiaus, Paliūkaičio, P. Galaunės, K. Stabrausko ir kt. Ypač populiarius buvo M. K. Čiurlionio, P. Rimšos ir A. Žmuidzinavičiaus darbai. P. Rimšos „Lietuvos mokykla“, „Artojas“, M. K. Čiurlionio „Miestas“, „Pasaka“, „Jūra“, „Rojus“ buvo išleisti kelių leidėjų Vilniuje, Maskvoje, Kopenhagoje.

Be to, buvo leidžiamos senųjų dailininkų pagarsėjusių paveikslų (daugiausia istorinėmis temomis) reprodukcijos: M. Andriolio, V. Gersono, N. Ordos, K. Alchimaivičiaus, J. Stykos, V. Slendzinskio, K. Ripinskio ir kt.

6. Lietuvos vaizdai. Daugiausia buvo išleista Vilniaus ir Kauno vaizdų. Bet buvo nemažai atvirukų ir su provincijos vaizdais. Ypač daug atvirukų vaizdavo bažnyčias (Vilniaus, Šiluvos, Tytuvėnų, Rietavo, Žemaičių Kalvarijos, Kražių, Rokiškio, Palangos, Kernavės ir kt.).

Šiai grupei skirtini taip pat įžymių vietovių bei pastatų vaizdai, kaip antai: *Kudirkos kapas; Anykščių Šilėlis; Namai, kuriuose vyko 1905 m. D. Vilniaus seimas; Maironio namai Kaune; Saulės namai Kaune; Vileišio rūmai Antakalnyje; Siromklės kapas Rasuose Vilniuje; Gedimino kapas Veliuonoje; Puntuko akmuo; Ažuolo Baublio kelmas Žemaičiuose; Zapyškio bažnyčia; A. Tiškevičiaus durys Astrave; Kunig. Vytauto bokštas Trakuose; Panerių koplyčia prie Vilniaus; Šv. Mykalojaus bažnyčia Vilniuje; buvusį Pranciškonų bažnyčia Vilniuje.*

7. Etnografiniai. Šie atvirukai vaizdavo įvairius lietuvių tipus. Minėtini atvirukai: *Kankininkas; Trakų pavieto lietuvaitė; Dvi lietuvaitė; Lietuvos mergaitė; Senutė; Žemaitis su vaikų vaikais savo nume; Lietuviški namai; Lietuvis su šeimyna iš Trakų pavieto; Vilniaus apylinkės tipai; Lietuvos tipai (du Švenčionių ir Trakų pavieto seniai su triaušėmis); Senelis Sutkus (Iš Žemaitės paveikslų); Lietuviai iš Panevėžio pavieto; Vinkleriškio dvaro šeimyna; Sodiečiai; Elgetos ant šventoriaus; Vincas Bakutis iš Raseinių pav.; Senis 111 metų iš Panevėžio pav.; Jonas – vyras iš suomens ir iš liemens (Iš Žemaitės paveikslų).* Šį ir senelio Sutkaus paveikslą nutapė A. Varnas.

Šiai grupei reikia skirti ir archeologinio bei mitologinio turinio atvirukus, kurių daugiausia išleido jau minėtas M. Dovoina-Silvestravičius. Be to, minėtini šie atvirukai: *Šimtametė juosta, Lietuvių kalbos žemėlapis, Lietuvių tulpiniai raštai* ir pan.

R. Minzloff Tilžėje dar prieš 1900 m. išleido seriją atvirukų su vokiškais parašais, vaizduojančių Mažosios Lietuvos kaimo gyvenimą. Štai tie atvirukai: *Prie šuli-*

nio, *Grįžimas iš lauko, Lietuvaiteš ant arklių, Lietuvos ūkininko namas, Lietuviai žvejai Juodkrantėje, Valtis Šešupeje, Lietuvaite, Sviesto mušimas Lietuvoje, Sena lietuvė šventadienio rūbais*. Kiekvienas atvirukas, be parašo, ką jis vaizduoja, dar turi užrašą „Gruss aus Litauen“ („Sveikinimai iš Lietuvos“). Tie atvirukai buvo išdalyti 1900 metų Paryžiaus pasaulinėje parodoje. Vienas jų komplektas saugomas Lietuvių literatūros instituto⁸ bibliotekoje Vilniuje.

8. Žanriniai atvirukai su Lietuvos gyvenimo vaizdais. Artimi etnografiniams buvo žanriniai atvirukai su Lietuvos gyvenimo vaizdais. Iš jų paminėsime šiuos: *Rugiapjūtė; Pavasario rūpesčiai; Žiemos darbai; Svečių belaukiant; Dalgiai čerška ir linguoja; Kaimo žmonės prie lauko darbų* (6 atmainos); *Verpiančios lietuvaitės; Lietuvaite sviestą muša; Lietuvaite eina bažnyčion; Pirma vaga; Rugių sėja; Ūlininkai Tauragnų, Zarasų pav.* (cenzūros leista 1904 m.). Daug tokių atvirukų išleido O. Vitkauskytė.

9. Atvirukai su gaidomis. Atvirukus su gaidomis leido O. Vitkauskytė. Atvirukai papuošti įvairiais vaizdeliais ar žmonių grupėmis.

Galima paminėti atvirukus su šiomis gaidomis: 1) *Papūsk vėjeli;* 2) *Vai skauda, skaud;* 3) *Šaltysius;* 4) *Skambekaitė, mano kanklės;* 5) *Pelėda;* 6) *Jis tvorą tvėrė;* 7) *Saulėle nusileido;* 8) *Obelėlė;* 9) *Gegutė raiboji;* 10) *Klevelis;* 11) *Aguonėlė* (St. Šimkaus); 12) *Atjojo berytis;* 13) *Vai tu sakai;* 14) *Kudlius.*

10. Įvairaus turinio atvirukai. Tai paveikslėliai su pasveikinimais Šv. Kalėdu, Šv. Velykų, vardo bei gimimo dienos proga, su Maironio, Vaičičiaio ir kt. eilėmis, humoristinio turinio (prima aprilis) ir kt.

Ypač daug atvirukų buvo su eilėmis ir prie eilių priderintais vaizdais. Iš jų paminėsime: 1) *Oi, mergele, lelijėle, kur padėjai vainikėlį;* 2) *Ar neišsiūgai bernuželi, savosios mergelės* (abi su A. Žmuidzinavičiaus paveikslais); 3) *Kur paliko tas kelelis, kur pro kryžių ėjo* (su A. Jaroševičiaus paveikslu); 4) *Kelkis, kelkis, bernuželi, nebūk toksai tinginėlis;* 5) *O vienok jūs mano vienos, širdžiai brangios jaunos dienos...;* 6) *Man grėblėlis išrašytas, nuo bernelio išprašytas;* 7) *Pas mus rutos garbiniuotos ir seselės vainikuotos;* 8) *Jei neleisi šios dukrelės, aš numirsiu šių dienele;* 9) *Vilija teka kvietkynais puikiausiais;* 10) *Ilsta man rankelės nuo sunkių darbelių, alpsta man širdelė nuo rūščių žodelių;* 11) *Čia veršukai rioglinėja, ten ėriukai šokinėja. Kas gal apsakyti kaip linksma ganyti?* 12) *Vandens upių ir upelių, kur jūs bėgat taip skubiai? Kodėl mum jūs nepasakėi, ar ilgai dar spaus vargai?* Daugiausia tų atvirukų išleido O. Vitkauskytė.

Nuo savo atsiradimo iki Pirmojo pasaulinio karo lietuviškas atvirukas labai patobulėjo. Kito ir pats atviruko pavadinimas: nuo „krasos“ lakštelio, atviro laiško, laiškėlio, atvirlaiškio, atvirutės iki atviruko. Dabar mums sunkiai besuprantami pirmieji atvirukų pavadinimai: *Žūra, Abelnas matymas* ir pan. Plėtėsi ir atvirukų temos: nuo istorinių bei etnografinių iki portretų, meno kūrinių reprodukcijų, vietovių ir Lietuvos gyvenimo vaizdų. Technškai atvirukas irgi tobulėjo ir nuėjo kelią nuo fotografijos iki cinkografijos, fototipijos ir gliaspaudės.

Lietuviškas atvirukas buvo labai reikšmingas kaip tautinio sąmonėjimo ir kultūros žadinimo veiksnys: jis populiarino lietuvišką meną ir pažindino visuomenę su Lietuvos praeitimi, jos žymiais žmonėmis, miestais ir gražiausiomis vietovėmis.

⁸ Dabar – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.